

DEMINUTYVAI LIUDVIKO RĖZOS DAINŲ RINKINYJE (1825 M.) IR JO RANKRAŠTINIAME ARCHYVE¹

Bonifacas Stundžia

Vilniaus universitetas

Santrauka. Straipsnyje nagrinėjami L. Rėzos spausdinto dainų rinkinio (RDP, 1825) ir jo rankraščių (RDR) deminutyvai (tiksliau – melioratyvai). Tyrimas atskleidė tokius svarbesnius dėsningumus: 1. Apie 2/5 leksemų pavartotos tik deminutyviškai, daugiau nei 1/5 – ir deminutyviškai, ir nedeminutyviškai, o deminutyvinių formų neturi apie 1/4 leksemų. 2. Aiškaus leksinio-semantinio pasiskirstymo tarp deminutyviškai ir nedeminutyviškai vartojamų daiktavardžių nenustatyta, bet tam tikrų polinkių galima įžiūrėti. Tik deminutyviškai linkstama vartoti meilės ir vestuvių tematikos žodžius, artimos giminystės terminus, daiktavardžius, įvardijančius valstiečių buičiai svarbius dalykus ir pan. 3. Didžiąją dalį daiktavardžio formų pavartojimų sudaro deminutyvinės formos. 4. Tarp interdialektinių deminutyvų priesagų vyrauja produktyviausia ir prototipinė *-el-/-ėl-*, kurios pavartojimus nežymiai persveria formų su pagrindinėmis dialektinėmis priesagomis *-at-*, *-yt-* ir *-už-* pavartojimai. Formų su neproduktyviomis dialektinėmis priesagomis *-uk-* ir *-ik-* pavartojimai RDR yra apie 4 kartus dažnesni negu RDP. Jei tai bent iš dalies lėmė redagavimas, aiškėtų, kurioms dialektinėms priesagoms L. Rėza teikė pirmenybę. 5. Didžioji dalis daiktavardžių pavartoti su vienintele deminutyvine priesaga, dažniausiai – interdialektine *-el-/-ėl-*. 6. Melioratyvų, kurie pavartoti su dviem skirtingomis priesagomis ar jų junginiais, abiejuose šaltiniuose yra apie penktadalis. Nedaug žodžių, pavartotų su trimis skirtingomis priesagomis, o su keturiomis–septyniomis – vienetai. Deminutyvai, kurių darybinis „valentingumas“ didžiausias, yra susiję su meilės, malonių žmonių santykių, darnaus šeimos ir giminės gyvenimo temomis, tad išskirtinis jų melioratyvinimas yra suprantamas.

Raktiniai žodžiai: deminutyvai; melioratyvai; deminutyvų priesagos; pleonastinės priesagos; deminutyvinių formų pavartojimų dažnis; deminutyvų darybinis „valentingumas“; lietuvių liaudies dainos.

Keywords: diminutives; melioratives; diminutive suffixes; pleonastic suffixes; token frequency of diminutive forms; derivative “valency” of diminutives; Lithuanian folk songs.

¹ Straipsnis parengtas pagal pranešimą „Lietuvių liaudies dainų dialektinis ir interdialektinis pobūdis: deminutyvai Rėzos (1825) dainų rinkinyje“, skaitytą tarptautinėje konferencijoje *The Lithuanian Folksongs (dainos): their Linguistic and Historical Significance*, Paris, École normale supérieure, 2023-02-18.

Įvadas

Šio straipsnio objektas – priesaginės darybos deminutyvai (tiksliau – melioratyvai) Liudviko Rėzos publikuotose (RDP) bei tik jo archyvo rankraščiuose (RDR) išlikusiose Rytų Prūsijos lietuvių liaudies dainose. RDP (Rhesa 1825) yra 85 dainų rinkinys (deminutyvinės ir nedeminutyvinės daiktavardžių formos rinktos iš: Jurginis, Kmitas 1958: 1–307), kurio kelios mitologinės dainos, neaptiktos patikimuose rankraščiuose (žr. Jovaišas 1964b: 18), linkstamos laikyti ne originaliomis, o greičiausiai verstomis iš latvių kalbos². L. Rėzos archyve, saugomame Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekoje, dainų tekstų yra gerokai daugiau, tad abiejų šaltinių duomenų lyginimui deminutyvinės ir nedeminutyvinės daiktavardžių formos išrinktos iš 80 į RDP neįtrauktų įvairios tematikos rankraštinių neredaguotų dainų tekstų, paskelbtų Albino Jovaišo sudarytame L. Rėzos dainų rinkinyje (Jovaišas 1964a: 23–88 [darbo ir vestuvinės dainos]; 125–186 [šeimos gyvenimo ir našlaičių, jaunimo ir meilės dainos, dainos apie gyvūniją]; 234–263 [karinės-istorinės dainos]).

Yra manoma, kad L. Rėza dainų tekstus redagavo³, tad minėtų šaltinių duomenų lyginimas galbūt padės nustatyti, kokią įtaką redagavimas galėjo turėti deminutyvinėms formoms. Kaip žinoma, Rytų Prūsijos lietuvių tarmės priklauso vakariniam arealui, todėl Rėzos parengtų ir rankraščiuose likusių dainų deminutyvus kita proga ketinama palyginti su dviejų to paties arealo ir laikmečio liaudies dainų rinkinių – Antano Stanevičiaus (1829, žr. Lebedys 1954) ir Simono Daukanto (1846, žr. Jurgutis, Kazlauskienė 1983) – deminutyvais.

Šiuo tyrimu siekiama visapusiškai ištirti RDP ir RDR daiktavardžių deminutyvus: 1) deminutyviškai ir nedeminutyviškai bei abiem būdais vartojamų leksemų santykį; 2) deminutyvinių ir nedeminutyvinių formų pavartojimų dažnį (ang. *token frequency*); 3) formų su interdialektinėmis ir dialektinėmis (lietuvių tarmių vakarų arealo) priesagomis pavartojimų dažnį; 4) leksemų gebėjimą prisijungti deminutyvines priesagas, įskaitant ir pleonastines, – savitą žodžių darybinį valentingumą.

Yra žinoma, kad 1825 metų rinkinyje paskelbtas ir rankraščiuose likusias dainas (iš viso apie 200) užrašė ne pats Rėza, o kiti įvairių tautybių ir amžiaus žmonės. Daugiausia publikuotų dainų surinko kunigai K. D. Hassensteinas iš Piktupėnų (19), Z. Ostermeyeris iš Plyviškių (18), pamokslininkas S. T. Zippelis iš Bildviečių (15) ir superintendentas J. G. Jordanas iš Valtarkiemo (10) (žr. Biržiška 1935: VIII tt.; Jovaišas 1964b: 17; Citavičiūtė 2018: 33, 37). Dainų užrašymo vietas žr. Citavičiūtė 2018: 37 tt. (šiose veikale nurodyti ir užrašytojai bei jų biogramos). Amžininkų manyta, kad Rėza dainų tekstų neredagavo ir vertė į vokiečių kalbą beveik pažodžiui, dėl ko jam priekaištavo G. H. F. Nesselmannas (žr. Citavičiūtė 2018: 43 ir lit.). Vis dėlto toks tvirtinimas nėra tikslus. Redagavimo būta, ir tai matyti iš tekstologinio

² Žr. naujausią tyrimą: Sinkevičius 2024 ir lit.

³ Tuo klausimu ne visi tyrėjai yra vienos nuomonės, žr. toliau.

M. Biržiškos (1935) tyrimo, kuriame spausdinti tekstai palyginti su keliais L. Rėzos rankraščių rinkiniais, trumpam pasiskolintais iš Karaliaučiaus archyvo (Biržiška 1935: XV). Tas redagavimas, kiek galima spręsti pagal greitomis peržiūrėtą minėtą tyrimą, deminutyvus palietė nežymiai⁴.

1. Deminutyvai lietuvių kalboje

Deminutyvai plačiąja prasme apima modifikacijos keliu, nekeičiant kalbos dalies pasidarytus vedinius, žyminčius mažumą ar jaunumą (semantika) ir galinčius įgauti vertinamąjį-emocinį pobūdį, pavyzdžiui, nusakančius malonumą, užuojautą, menkumą, niekinimą (pragmatika). Melioratyvinę, pejoratyvinę ar kokią kitokią deminutyvinio vedinio vartoseną paprastai sąlygoja kontekstas, plg. daiktavardžio *piemuo* priesagos *-uk-* vedinius: simpatiškas *piemeni-uk-as* (MEL), pasipūtęs *piemeni-uk-as* (PEJ). Nors sufiksinius derivatus *piemeni-uk-as* funkcionuoja kaip tikras deminutyvas, deminutyviškumui paryškinti gali būti pridedami atributiškai vartojami būdvardžiai, pvz., *mažas piemeniukas*. Pasitaiko ir tokių deminutyvinių priesagų, neproduktyvių, kurios paprastai turi tik deminutyvinę reikšmę, pvz., *-okšn-* m. (*up-okšn-is* ,mažas upelis DEM' ← *upė*) arba vartojamos tik melioratyviškai (pvz., *-ul-*: *tėv-ul-is* ,tėvas MEL' ← *tėvas*, *tet-ul-ė* ,teta MEL' ← *teta*) ar pejoratyviškai, pvz., *-š-* f. (*bob-š-ė* ,boba PEJ' ← *boba*).

Liaudies dainose pragmatinis deminutyvų aspektas yra esminis, tad čia gausiai vartojamus maloninius deminutyvus dera vadinti melioratyvais. Tai suprato ir poetiškai nusakė pats pirmojo liaudies dainų rinkinio rengėjas: „Die Menge von Diminutiven, deren Häufung in unserer Sprache das Ohr beleidigen würde, geben den littauischen Liedern jenen unaussprechlichen Reiz, jenes süfse, weiche und einschmeichelnde Wesen, das jedes Herz bezaubert. <...> Indessen würde man sich sehr irren, wenn man die Diminutiven immer in dem Verkleinerungs-Sinn nehmen wollte. Oft drücken sie blos einen vertraulichen Ton, oft eine Delikatesse im Umgang und eine Zartheit der Empfindung aus...“ (Rhesa 1809: 163 t.)⁵. Į deminutyvais reiškiamą švelnumą, malonumą, nuoširdumą yra atkreipęs dėmesį ir

⁴ Reikia pridurti, kad Biržiškos veikalo sandara yra labai sudėtinga, tad nėra lengva juo naudotis. Be to, tyrėjas autentiškų liaudies dainų užrašymų neatskyrė „nuo to, kas buvo neautentiška...“ (žr. Jovaišas 1964b: 7), todėl šiame straipsnyje naudotasi tomis rankraščiuose išlikusiomis dainomis, kurias spaudai parengė A. Jovaišas, kėlęs tikslą publikuoti autentiškiausius Rėzos archyvo tekstų variantus (žr. Jovaišas 1964b: 1. c.). Daug (90) Rėzos archyve išlikusių ir nepublikuotų dainų yra paskelbęs ir G. H. F. Nesselmannas (1853). Deja, tekstai jo gerokai redaguoti, jungti įvairių dainų variantai, manant, kad kiekviena daina „iš pradžių turėjusi vieną atskirą tekstą“ (cit. iš: Jovaišas 1964b: 6).

⁵ „Deminutyvų gausumas, kurių susikaupimas mūsų [vokiečių. – B. S.] kalboje žleistų ausį, suteikia lietuviškomis dainoms tą nenusakomą žavumą, tą malonų, švelnų ir meilų skambėjimą, kuris užburia kiekvieną širdį. <...> Betgi būtų didelė klaida suvokti deminutyvus vien mažybine prasme. Jie dažnai išreiškia tik intymų toną, bendravimo delikatumą ir jausmų švelnumą...“ (vertimas iš: Jovaišas 1964b: 330)

žymiausias Mažosios Lietuvos kalbininkas Frydrichas Kuršaitis (žr. Kurschat 1876: 106; plg. Kabašinskaitė 2013: 133).

Įprasta manyti, kad lietuvių kalboje deminutyvų galima pasidaryti kone iš kiekvieno daiktavardžio ir neretai ne tik su viena, bet ir su keliomis priesagomis, kada ne kada – net su keliolika priesagų. „[D]eminutyviniai daiktavardžiai priesagų vedinių tarpe sudaro pačią stambiają darybos grupę“ (Urbutis 1965: 254). Deminutyvų daryboje vartojama kelios dešimtys priesagų, kurių didžiajai daliai būdingos vyriškosios ir moteriškosios giminės formos, nelygu pamatinio žodžio giminė, plg. *-el-* m. (pvz., *lap-el-is* m. ← *lapas* m.) ir *-el-* f. (pvz., *šak-el-ė* f. ← *šaka* f.). Kaip ir kitose darybos kategorijose, produktyvių deminutyvinių priesagų nėra daug. Produktiviausia ir būdinga visoms tarmėms, taigi interdialektinė, prototipinė, yra priesaga *-el-* (vediniai iš dviskiemenių pamatinių daiktavardžių, pvz., *med-el-is* ← *medis*, *trob-el-ė* ← *troba*, plačiau žr. Urbutis 1965: 254–261) ir jos alomorfas *-ėl-* (vediniai iš daugiaskiemenių pamatinių daiktavardžių, pvz., *qžuol-ėl-is* ← *qžuolas*, *pagalv-ėl-ė* ← *pagalvė*, plačiau žr. Urbutis 1965: 261–265; Ambrazas 2000: 93 t.; Kuršaitis 2013: 133, § 354)⁶. Dalis tarmių – žemaičiai su gretimomis vakarų aukštaičių šnektomis, dalis rytų aukštaičių ir Rytų Prūsijos šnektų (žr. Morkūnas 1991: 132, žemėl. 117) – alomorfo *-ėl-* nepažįsta ir vartoja tik priesagą *-el-*. Kitos produktyvios (kai kuriose tarmėse vidutinio produktyvumo ar netgi neproduktyvios) interdialektinės deminutyvų priesagos yra *-(i)uk-*⁷ (pvz., *nam-uk-as* ← *namas*, *arkli-uk-as* ← *arklys*, *valandži-uk-ė* ← *valanda*, plačiau žr. Urbutis 1965: 265–269; Morkūnas 1991: 130 t., žemėl. 116), *-(i)ut-*⁸ (pvz., *kamp-ut-is* ← *kampas*, *snuk-ut-is* ← *snukis*, *rank-ut-ė* ← *ranka*, *pači-ut-ė* ← *pati*, plačiau žr. Urbutis 1965: 269 tt.; Morkūnas 1991: 133, žemėl. 118). Vakarų areale šaknies priebalsiai prieš priesagą *-uk-* yra tik kietieji (pvz., *arkl-uk-as* ← *arklys*, *paukšt-uk-as* ← *paukštis*, žr. Morkūnas 1991, žemėl. 116; Kurschat 1876: 106, § 356; Kabašinskaitė 2013: 133, § 356), tad šios priesagos varianto po minkštojo priebalsio nebuvimas traktuotinas kaip dialektinis reiškiny⁹. Priesaga *-už-* (pvz.: *tėv-už-is* ← *tėvas*, *anyt-už-ė* ← *anyta*) irgi yra produktyvi, bet tik liaudies dainose ir daugiausia Mažosios Lietuvos bei su ja besiribojančio vakarų

⁶ Naujausias tyrimas, atliktas remiantis tekstyno duomenimis, rodo, kad produktyviausia deminutyvų priesaga yra *-(i)uk-* (žr. Pakerys et al. 2025: 85 tt.). Su šia priesaga dažniausiai yra padaromi ir naujažodžių deminutyvai (žr. Aleksaitė 2022: 42 t.).

⁷ Šiuo ir kitais atvejais suskliasta raidė *i* žymi vedinio šaknies arba vienos iš kelių priesagų galinio priebalsio *-(i)uk-* minkštumą, neretai perimtą iš pamatinių žodžių, pvz.: *seni-uk-as* ← *senis*, *seneli-uk-as* ← *sen-el-is*. Priesaga *-(i)uk-* yra reta žemaičių tarmėje, retoka pietų aukštaičių plote, o rytų ir kai kuriose pietų aukštaičių šnektose „priesagos *-iukas* deminutyvai konkuruoja su atitinkamais priesagų *-(i)okas* <...> ir *-ėkas* <...> vediniais“ (Morkūnas 1991: 131).

⁸ Šios priesagos vediniai, bent kiek pažįstami beveik visame lietuvių kalbos plote, gausiausiai vartojami pietvakariuose ir didesnėje pietinio ploto dalyje (žr. Morkūnas 1991: l. c.). Vyriškosios giminės daiktavardžių su priesagos variantu po minkštojo priebalsio neaptikta.

⁹ Priesaga *-uk-* traktuojama kaip dialektinė, nors RDR pasitaiko jos vedinių ir po minkštojo šaknies priebalsio (pvz., *keli-uk-as* 72). Kadangi priesaga nėra produktyvi, kitoks jos traktavimas šio tyrimo rezultatų beveik nepakeistų.

arealo (plg. Ambrazas 2000: 97 t.; Kurschat 1876: 106, § 357; Kabašinskaitė 2013: 133, § 357), tad priskirtina dialektinėms. Vidutinio produktyvumo deminutyvinės priesagos *-ait-* (pvz., *obel-ait-ė* ← *obelis*, *vežim-ait-is* ← *vežimas*) ir *-yt-* (pvz., *žuv-yt-ė* ← *žuvis*, vyriškosios giminės vediniai yra reti) plačiausiai vartojamos vakarų areale, tad interdialektinėmis vargiai laikytinos, o dalyje šio arealo šnektų paplitęs monoftongizuotas pirmosios priesagos variantas *-at-*, dažnas ir Rėzos dainyne (Ambrazas 2000: 109; Kurschat 1876: 97, § 315; Kabašinskaitė 2013: 125 t., § 315). F. Kuršaitis (Kurschat 1876: 97, 106; Kabašinskaitė 2013: 125, 133) pabrėžia priesagos *-yt-* vediniais, ypač dažnais liaudies dainose, reiškiamą begalinį švelnumą.

Atskiros tarmės pažįsta dar keletą produktyvių ar vidutinio produktyvumo deminutyvinių priesagų. Tai vakarų tarminiam arealui ar daliai arealo būdingos *-ik-* f.¹⁰ ir *-al-* (pvz., *dur-ik-ės* ← *durys*, *puod-al-is* ← *puodas*, *trob-al-ė* ← *troba*, plačiau žr. Urbutis 1965: 278 t., 281; Morkūnas 1991: 131, žemėl. 116, 132, žemėl. 117; Kurschat 1876: 106, § 356; Kabašinskaitė 2013: 133, § 356), rytų bei pietų Lietuvos plote gerai pažįstamos *-(i)ok-* m. ir *-(i)ot-* f. (pvz., *avini-ok-as* ← *avinas*, *kiauli-ot-ė* ← *kiaulė*, plačiau žr. Urbutis 1965: 279 tt.; Ambrazas 2000: 91). Kitos deminutyvinės priesagos nėra produktyvios. Interdialektinėmis galima laikyti *-ul-* (pvz.: *Diev-ul-is* ← *Dievas*, *ses-ul-ė* ← *sesuo*, *sesė*), *-(i)ūkšt-* (pvz., *velni-ūkšt-is* ← *velnias*, *mergi-ūkšt-ė* ← *merga*, plačiau žr. Morkūnas 1991: 133 t., žemėl. 119)¹¹, *-okšn-* m. (žr. Ambrazas 2000: 102 ir anksčiau pateiktą vedinio pavyzdį). Neproduktyvių dialektinių deminutyvinių priesagų yra gana daug (žr. Urbutis 1965: 281–286), tačiau liaudies dainose jos yra retos.

Malonumą sustiprina dažni liaudies dainose pleonastiniai vediniai su dviem (ir daugiau) skirtingomis deminutyvinėmis priesagomis, paprastai produktyviosiomis (F. Kuršaitis [Kurschat 1876: 107, § 361; Kabašinskaitė 2013: 134, § 361] šį reiškinį vadina keleriopu deminutyvų švelninimu). Antrąja ar paskutine priesaga dažniausiai eina *-ėl-*, *-(i)uk-* ir *-yt-*, pvz.: *bern-už-ėl-is/bern-yt-ėl-is* ← *bern-už-is/bern-yt-is* ← *bernas*, *dukr-už-ėl-ė/dukr-yt-ėl-ė* ← *dukr-už-ė/dukr-yt-ė* ← *dukra*, *sūn-yt-ėl-is* ← *sūn-yt-is* ← *sūnus*, *sen-eli-uk-as* ← *sen-el-is* ← *senis*, *bob-ul-yt-ė* ← *bob-ul-ė* ← *boba* (plačiau žr. Urbutis 1965: 287 t.).

Apibendrinant reikia pabrėžti, kad deminutyvinės priesagos liaudies dainose funkcionuoja beveik išimtinai kaip melioratyvinės¹². Priesagos *-el-/ėl-* (produktyviausia ir prototipinė deminutyvų daryboje), produktyvumu nepasižyminčios *-ul-*, *-(i)ut-* ir pleonastinės *-ul-ėl-*, *-(i)ut-ėl-* laikomos interdialektinėmis. Lietuvių tarmių

¹⁰ Prie tų priesagų, kurių vediniai yra tik moteriškosios arba tik vyriškosios giminės, prirašomi sutrumpinimai *f.* arba *m.*

¹¹ Žemaičių ir vienu kitu atveju aukštaičių plote užrašyta žodžių ir su šios priesagos alomorfu, einančiu po kietojo priebalsio, pvz.: *kirv-ūkšt-is* ← *kirvis*, *piev-ūkšt-ė* ← *pieva* (žr. Morkūnas 1991: 134, žemėl. 119).

¹² Deminutyvų polinkis į melioratyvumą pastebėtas ir kai kurių kalbų raidoje, plg. Dressler, Barbareši 1994. Ši tendencija gerai matyti *Lietuvių kalbos naujažodžių duomenyne*, pvz.: *aukli-uk-as* „vyras, dirbantis auklės darbą“ (← *auklė*), *betoni-uk-as* „naujoviškas betoninis pastatas“ (← *betonas*), žr. Lietuvių kalbos naujažodžių duomenynas; plačiau žr. Aleksaitė 2022: 41 tt.

vakarų arealui priskiriamos šios deminutyvinės priesagos: *-a(i)t-*, *-yt-*, *-už-* (vidutinio produktyvumo, o liaudies dainose gali būti produktyvios), vidutinio produktyvumo ar neproduktyvios *-uk-*, *-ik-* f. ir pleonastinės *-už-at-* bei *-už-yt-*. Pasitaiko ir interdialektinių bei dialektinių priesagų junginių, pvz., *-už-ėl-*, *-yt-ėl-*, *-ul-yt-*.

2. Daiktavardžio leksemos ir deminutyvinės bei nedeminutyvinės jų formos

2.1. Daiktavardžio leksemų dažnis

Abiejuose šaltiniuose dažniausia kalbos dalis yra daiktavardis, o skirtingų daiktavardžių skaičius yra panašus (RDP 409, RDR 427). Panašus ir daiktavardžių vartojimo tik deminutyvinėmis/nedeminutyvinėmis arba abejomis formomis pasiskirstymas: tik deminutyvinė vartoseną būdinga maždaug dviem penktadaliams leksemų (RDP 41%, RDR kiek daugiau, apie 44%). Leksemos, kurios pavartotos tik nedeminutyviškai arba abiem būdais, RDP pasiskirsčiusios beveik po lygiai, t. y. atitinkamai 118 (29%) ir 124 (30%), o RDR tik nedeminutyviškai vartojamų daiktavardžių rasta kokiais šešiais procentais mažiau nuo abejopos vartosenos žodžių, t. y. atitinkamai apie 25% ir 31% (žr. 1 lent.). Skirtumai nežymūs, šiek tiek – keliais procentais – didesnis daiktavardžių polinkis į deminutyviškumą būdingas rankraščiuose saugomoms dainoms.

Aiškaus leksinio-semantinio pasiskirstymo tarp deminutyviškai ir nedeminutyviškai vartojamų daiktavardžių nematyti, vis dėlto tam tikrų polinkių galima įžiūrėti. Iš tik deminutyviškai pavartotų daiktavardžių minėtini: a) meilės ir vestuvių tematikos žodžiai (pvz., RDP: *bernas, merga, kraitis, nuometas*; RDR: *meilė, kraitis, nuometas, svodba*), b) giminystės terminai (pvz., RDP: *dukra, mama, sesė, sūnus, žentas*; RDR: *dukra, mama, sūnus*), c) daiktavardžiai, nusakantys valstiečių buičiai ir materialinei gerovei svarbias realijas, pvz., RDP: *artojas, audėja, verpėja, banda, dalgis, girnos, grėblys, žagrė, piemuo, linai, vieškelis, vindas*; RDR: *audėja, verpėja, kamanos, raitelis, klėtis, dalgis, -ė, grėblys, skrynia, staklės, linai, žagrė, vieškelis, vygė*.

1 lentelė. Deminutyviškai ir nedeminutyviškai ar abiem būdais pavartotų daiktavardžio leksemų dažnis RDP ir RDR (skaičiais ir procentais)

	Deminutyviškai (tik deminutyviškai) pavartotos leksemos		Nedeminutyviškai (tik nedeminutyviškai) pavartotos leksemos		Deminutyviškai ir nedeminutyviškai pavartotos leksemos		Iš viso skirtingų leksemų	
	Sk.	%	Sk.	%	Sk.	%	Sk.	%
RDP	291 (167)	71 (41)	242 (118)	59 (29)	124	30	409	100
RDR	321 (187)	75 (44)	240 (106)	56 (25)	134	31	427	100

Vis dėlto dalis minėtų leksinių-semantinių grupių žodžių yra pavartoti ir deminutyviškai, ir nedeminutyvinėmis formomis, pvz.: a) RDP: *meilė, rūta, svodba, vainikas, žiedas*; RDR: *bernas, merga, rūta, vainikas, žiedas* b) RDP: *brolis, marti, tėvas*; RDR: *brolis, tėvas, žentas*; c) RDP: *darbas, drobė, kamanos, klėtis, laukas, raitelis, saulė, skrynia, staklės, žirgas*; RDR: *darbas, drobė, laukas, saulė, žirgas*. Deminutyvinės formos nebūdingos tiems daiktavardžiams, kurių maloninė charakteristika sunkiai įsivaizduojama (pvz., RDP: *čėsas, mūšis, netiesa, neprietelis, patėvis, smūtnybė*; RDR: *kraujas, pakelė, piktas, pyktis, plienas, viršus*), taip pat daliai tikrinių žodžių, pvz., RDP: *Aušrinė, Bangputys, Danskas, Perkūnas, Rusnė, Varusnė*; RDR: *Berlynas, Danska, Gilija, Preisa, Tilžė, Ventis*; bet RDP – *Marig-ėl-ė ← Mariga, Žemyn-ėl-ė ← Žemyna, Klaipėd-už-ė ← Klaipėda, Nemon-ėl-is ← Nemonas*; RDR – bene tik *Klaipėd-už-ė*. Vis dėlto RDR tarp tokių daiktavardžių, kurie vartojami tik nedeminutyviškai, yra ir *lelija, rytas, rožė, vargas, akmuo, grindys, klevas, liemu, miegas, rugiai, žiema*. Spausdintame rinkinyje išvardytų žodžių deminutyvinės formos yra įprastos, galbūt sąlygotos redagavimo.

2.2. Daiktavardžio deminutyvinių ir nedeminutyvinių formų pavartojimų dažnis

Skaičiuojant ir pasikartojančius atvejus, iš viso daiktavardžio formos RDP pavartotos 1902 kartus, iš jų beveik du trečdaliai (1179, t. y. 62%) yra deminutyvinių formų, o kiek daugiau nei trečdali (723, t. y. 38%) sudaro nedeminutyvinių formų pavartojimai. RDR užfiksuoti 2594 daiktavardžio formų pavartojimai, iš jų kiek mažiau nei tris ketvirtadalius (1836, t. y. apie 71%) sudaro deminutyvinės formos, o kiek daugiau nei ketvirtadali (758, t. y. apie 29%) sudaro nedeminutyvinių formų pavartojimai. Taigi rankraščiuose daiktavardžio deminutyvinių formų pavartojimų rasta beveik dešimtadaliu (apie 9%) daugiau (žr. 2 lent.). Be to, RDR konstatuotas ir keliais procentais didesnis daiktavardžio leksemų polinkis į deminutyviškumą (žr. 1 lent.). Ar tai rodytų spausdintų dainų tekstų redagavimą, būtų galima atsakyti atlikus papildomus tyrimus.

Apibendrinant konstatuotina, kad abiejuose šaltiniuose vyrauja deminutyviškai pavartotos ir daiktavardžių leksemos, ir formos. Vis dėlto ketvirtadalis (RDR) ar kiek daugiau (RDP) daiktavardžių pavartoti tik nedeminutyviškai. Taigi, net liaudies dainose, kurioms deminutyvai ypač būdingi, toli gražu ne iš kiekvieno daiktavardžio daromasi deminutyvinių vedinių.

2 lentelė. Deminutyvinių ir nedeminutyvinių daiktavardžio formų pavartojimų dažnis RDP ir RDR (skaičiais ir procentais)

Deminutyviškai pavartotos formos			Nedeminutyviškai pavartotos formos		Iš viso	
	Sk.	%	Sk.	%	Sk.	%
RDP	1179	62	723	38	1902	100
RDR	1836	71	29	758	2594	100

2.3. Formų su interdialektinėmis ir dialektinėmis priesagomis pavartojimų dažnis

Daiktavardžių formų, skaičiuojant ir pasikartojančias, su interdialektinėmis ir dialektinėmis (vakarų arealo) deminutyvinėmis priesagomis bei jų junginiais pavartojimų dažniai rodo nedidelį antrųjų formų perviršį abiejuose šaltiniuose (plg.: RDP 540 ir 597, arba 46% ir 50%; RDR 811 ir 947, arba 44% ir 52%). Kaip matyti, formos su dialektinėmis priesagomis ar jų junginiais RDP yra keturiais, o RDR aštuoniais procentais dažnesnės. Formos su interdialektinių ir dialektinių priesagų junginiais yra retos, tiek RDP, tiek RDR sudaro apie 4% visų formų pavartojimų (žr. lent. 3).

Kiek daugiau nei du penktadaliai (abiejuose šaltiniuose apie 42%) visų deminutyvinių formų pavartojimų turi produktyviausią interdialektinę ir prototipinę deminutyvų priesagą *-el-/-ėl-* (žr. lent. 3.1), pvz., RDP ir RDR: *veid-el-is* ← *veidas*, *ugn-el-ė* ← *ugnis*, *dur-el-ės* ← *durys*, *vainik-ėl-is* ← *vainikas*, *padkav-ėl-ė* ← *padkava* „pasaга“. Formos su kitomis interdialektinėmis priesagomis ar jų junginiais tiek RDP, tiek RDR vartojamos retai. Kiek daugiau rasta formų su priesaga *-(i)ut-* pavartojimų (RDP 3%, RDR 1,9%), beveik išimtinai vedinio *moči-ut-ė* ← *močia/motė*. Formos su priesaga *-ul-* bei junginiais *-(i)ut-ėl-* ir *-ul-ėl-* (pastarasis RDR neužfiksuotas) skaičiuojamos vienetais, pvz.: RDP ir RDR *Diev-ul-is* ← *Dievas*, RDP *moči-ut-ėl-ė* (plg. *močia*), RDP ir RDR *šak-ut-ėl-ė* (plg. *šaka*), RDP *žiev-ul-ėl-ė* (plg. *žievė*) (skaičius ir procentus žr. lent. 3.1).

3 lentelė. Formų su interdialektinėmis ir dialektinėmis deminutyvų priesagomis pavartojimų dažnis RDP ir RDR (skaičiais ir procentais)

Formų su interdialektinėmis priesagomis ir jų junginiais pavartojimai			Formų su dialektinėmis priesagomis ir jų junginiais pavartojimai		Formų su interdialektinių ir dialektinių priesagų junginiais pavartojimai		Iš viso	
	Sk.	%	Sk.	%	Sk.	%	Sk.	%
RDP	540	46	597	50	42	4	1179	100
RDR	811	44	947	52	78	4	1836	100

3.1 lentelė. Formų su interdialektinėmis priesagomis ir jų junginiais pavartojimų dažnis RDP ir RDR (skaičiais ir procentais)¹³

Priesagos	<i>-el-/-ėl-</i>		<i>-(i)ut-</i>		<i>-ul-</i>		<i>-(i)ut-ėl-</i>		<i>-ul-ėl-</i>		Iš viso	
	Sk.	%	Sk.	%	Sk.	%	Sk.	%	Sk.	%	Sk.	%
RDP	500	42,5	35	3	1	0,1	3	0,3	1	0,1	540	46
RDR	773	42	36	1,9	1	0,05	1	0,05	–	–	811	44

¹³ Šioje, taip pat 3.2 ir 3.3 lentelėse formų su atskiromis priesagomis pavartojimų dažniai apskaičiuoti nuo visų deminutyvinių formų pavartojimų.

3.2 lentelė. Formų su dialektinėmis priesagomis ir jų junginiais pavartojimų dažnis RDP ir RDR (skaičiais ir procentais)

Priesagos	-at-		-yt-		-už-		-uk-		-ik-		-už-at-		-už-yt-		Iš viso	
	Sk.	%	Sk.	%	Sk.	%	Sk.	%	Sk.	%	Sk.	%	Sk.	%	Sk.	%
RDP	213	18	208	17	157	13,4	5	0,4	2	0,2	12	1	–	–	597	50
RDR	178	10	387	21	310	17	30	1,6	12	0,7	7	0,4	23	1,3	947	52

3.3 lentelė. Formų su interdialektinių ir dialektinių priesagų junginiais pavartojimų dažnis RDP ir RDR (skaičiais ir procentais)

Priesagos	-už-ėl-		-yt-ėl-		-ul-yl-		-at-ėl-		-uk-ėl-		Iš viso	
	Sk.	%	Sk.	%	Sk.	%	Sk.	%	Sk.	%	Sk.	%
RDP	27	2,4	9	0,9	3	0,4	2	0,2	1	0,1	42	4
RDR	62	3,2	16	0,8	–	–	–	–	–	–	78	4

Pagrindinės dialektinės, arba vakarų arealo, priesagos abiejuose šaltiniuose yra tos pačios – *-at-*, *-yt-* ir *-už-*, vienodas ir su jomis sudarytų formų bendras pavartojimų dažnis (apie 48%), tačiau atskirų priesagų pavartojimų dažniai skiriasi. RDP tiek priesagą a) *-at-*, tiek b) *-yt-* turi kiek daugiau nei šeštadalis (atitinkamai 18% ir 17%), tuo tarpu priesagą c) *-už-* – 13,4% visų deminutyvinių formų pavartojimų, taigi keliais procentais mažiau (žr. lent. 3.2), pvz.: a) *kuol-at-is* ← *kuolas*, *obuol-at-is* ← *obuolys*, *kalb-at-ė* ← *kalba*, *audėj-at-ė* ← *audėja*; b) *didžtur-yl-ė* ← *didžturė*, *lydek-yl-ė* ← *lydeka*, *svain-yl-is* ← *svainis*; c) *alyv-už-ė* ← *alyva*, *Klaipėd-už-ė* ← *Klaipėda*, *našl-už-is* ← *našlys*. RDR kiek daugiau nei penktadalis (21%) visų deminutyvinių formų pavartojimų rasta su priesaga *-yt-*, pvz.: *bern-yl-is* ← *bernas*, *dukr-yl-ė* ← *dukra*, *nėgelk-yl-ė* ← *nėgelka* ‚gvazdikas‘, *žirg-yl-is* ← *žirgas*. Toliau eitų keliais procentais retesni formų su priesaga *-už-* pavartojimai (17%), pvz.: *klėt-už-ė* ← *klėtis*, *nedėl-už-ė* ← *nedėlia*, *tilt-už-is* ← *tiltas*. Trečioje vietoje – formos su priesaga *-at-*, sudarančios dešimtadalį visų deminutyvinių formų pavartojimų (žr. lent. 3.2), pvz.: *audėj-at-ė* ← *audėja*, *darž-at-is* ← *daržas*, *rinčvyn-at-is* ← *rinčvynas*. Formos su dialektinėmis priesagomis *-uk-* ir *-ik-* f. RDP skaičiuojamos vienetais, o RDR jų (ypač su *-uk-*) pavartojimai kelis kartus dažnesni, pvz.: *ruden-uk-as* ← *ruduo*, *patali-uk-ai* ← *patalai*; *svoib-ik-ė* ← *svoiba*. Formų su pleonastine priesaga *-už-at-* pavartojimų rasta negausiai abiejuose šaltiniuose (pvz.: RDP *rūt-už-at-ės* (plg. *rūtos*), *vėj-už-at-is* (plg. *vėjas*); RDR *dien-už-at-ė* (plg. *diena*), *merg-už-at-ė* (plg. *merga*), o su *-už-yl-* – tik RDR (1,3% visų pavartojimų, žr. lent. 3.2), pvz.: *brol-už-yl-is* (plg. *brolis*), *mam-už-yl-ė* (plg. *mama*). Įvardytus formų su dialektinėmis deminutyvinėmis priesagomis pavartojimų dažnio skirtumus galėjo nulemti Mažosios Lietuvos lietuvių šnektų skirtumai, atspindėti dainose, taip pat tekstų rengėjo-redaktoriaus ranka.

Formos su interdialektinių ir dialektinių priesagų junginiais yra retos (RDP rasta 42, o RDR – 78 pavartojimai, žr. lent. 3.3), jų dažnis abiejuose šaltiniuose tesiekia apie keturis procentus visų deminutyvinių formų pavartojimų. Didžioji šių formų dalis turi pleonastinę priesagą *-už-ėl-* (RDP 2,4%, RDR 3,2% visų formų pavartojimų),

pvz., RDP *kaln-už-ėl-is* (plg. *kalnas*), *merg-už-ėl-ė* (plg. *merga*), *šak-už-ėl-ė* (plg. *šaka*); RDR *dirv-už-ėl-ė* (plg. *dirva*), *kiem-už-ėl-is* (plg. *kiemas*), *žied-už-ėl-is* (plg. *žiedas*). Formos su priesagų junginiu *-yt-ėl-* yra labai retos, nesiekiančios vieno procento visų formų pavartojimų, pvz.: RDP *lopš-yt-ėl-is* (plg. *lopšys*), RDR *paukšt-yt-ėl-is* (plg. *paukštis*). Formų su pleonastinėmis priesagomis *-ul-yt-*, *-at-ėl-*, *-uk-ėl-*, pavartotų po vieną, du ar tris kartus, rasta tik RDP (žr. lent. 3.3), pvz.: *mam-ul-yt-ė* (plg. *mama*), *liep-at-ėl-ė* (plg. *liepa*), *verši-uk-ėl-is* (plg. *veršis*). Beveik visos pleonastinės priesagos susideda iš dviejų morfemų.

Deminutyvų Rėzos dainyne statistiką yra pateikęs ir Saulius Ambrazas (2000: 88 t., lent. 3), kaip galima spręsti pagal sutrumpinimą RD, rinkęs medžiagą iš M. Biržiškos (1935, 1937) parengto trečiojo Rėzos dainų leidimo, apimančio ir spausdintus, ir rankraštinius dainų tekstus¹⁴. Remiantis minimoje lentelėje pateiktais duomenimis, RD iš viso rasta 458 deminutyvai, kurių beveik pusė (49,56%) sudaro interdialektinės priesagos *-el-/ėl-* vediniai. Antroji ir trečioji vieta priklauso vakarų arealo deminutyvinių priesagų *-a(i)t-* (22,93%) ir *-už-* (15,28%) vediniams, ketvirtoji ir penktoji – *-(i)uk-* (4,58%) bei *-yt-* (5,68%) deminutyvams, plačiausiai vartojamiems tarmių vakarų areale. Visus 2–5 vietų deminutyvus susumavus, dialektinės ar artimas dialektinėms priesagas turinčių deminutyvų santykinis svoris pakiltų iki 48,47% ir beveik idealiai atsvertų produktyviausios interdialektinės priesagos *-el-/ėl-* deminutyvus. Panaši pusiausvyra konstatuota ir šiame tyrime, remiantis daiktavardžio deminutyvinių formų pavartojimų spausdintame Rėzos dainyne skaičiavimais. Nors duomenų apdorojimo metodika skirtinga, rezultatai yra panašūs. Vis dėlto reikia turėti galvoje, kad S. Ambrazas nėra paaiškinęs, kaip deminutyvus skaičiavo. Greičiausiai, buvo imamos lekšemos su skirtingomis priesagomis, o pamatiniai žodžiai galėjo būti ir skirtingi, ir tie patys, pvz.: *bro-l-atis*, *bro-l-ytis*, *žod-el-is*, *žod-at-is* reprezentuotų keturis deminutyvus. Kitas klausimas, kaip buvo traktuojamos pleonastinės priesagos. Laikantis darybinės opozicijos principo, pvz., vediniuose *bro-luž-ėlis* ir *vėjuž-atis* dėl santykio su *bro-luž-is* ir *vėjuž-is* žiūrėtinos priesagos *-ėl-* ir *-at-*. Perskaičiavus šiam straipsniui sukauptus RDP duomenis pagal minimą metodiką, gauti rezultatai beveik sutampa su pateiktaisiais Ambrazo monografijoje (žr. lent. 4).

Ryšiausias lyginamų duomenų skirtumas – priesagos *-(i)uk-* deminutyvų skaičius, S. Ambrazo monografijoje penkiskart didesnis. Spausdintame Rėzos dainyne rastos tik 4 lekšemos su priesaga *-uk-*, tuo tarpu didžioji dalis šios priesagos vedinių – ir po kietojo, ir po minkštojo priebalsio – aptikta rankraštiname palikime: Jovaišo 1964a leidinyje suskaičiuota 17, pvz., *jėgeri-uk-as* 2, *keli-uk-as* 10, *lap-uk-as* 30, *rud-en-uk-as* 55, *met-uk-as* 74, *kibir-uk-as* 81, *žied-uk-as* 117 (skaičiai rodo dainų numerius). Tris kartus skiriasi ir neproduktyvios priesagos *-ik-* f. vedinių skaičius: spausdintame dainyne yra tik *puš-ik-ė*, o rankraštinėje dalyje dar rasta *gulb-ik-ės* 33,

¹⁴ LKŽ, kurio sutrumpinimus S. Ambrazas naudoja, RD žymi trečiąją Rėzos dainų leidimą (žr. Biržiška 1935; 1937).

4 lentelė. Deminutyvų paplitimas L. Rėzos dainyne (šio straipsnio ir S. Ambrazo duomenų palyginimas)

Deminutyvų kiekis					
	Priesagos	S. Ambrazo (2000: 88t.) duomenys		Šio straipsnio duomenys	
		Sk.	%	Sk.	%
1.	-el- /-ėl-	227	49,56	215	50,7
2.	-a(i)t-	105	22,93	105	24,8
3.	-už-	70	15,28	71	16,8
4.	-yt-	26	5,68	23	5,5
5.	-(i)uk-	21	4,58	4	0,9
6.	-ut-	4	0,87	4	0,9
7.	-ik-	3	0,66	1	0,2
8.	-ul-	1	0,22	1	0,2
9.	-al-	1	0,22	–	–
	Iš viso	458	100	424	100

malėj-ik-ė 72, *mandūr-ik-ė* 144, *svotb-ik-ė* 12, taigi iš viso 5 leksemos, daugiau negu S. Ambrazo lentelėje. Deminutyvų su priesagomis -el-/ėl- ir -yt- kiekio skirtumai nežymūs, o likusių leksemų su deminutyvinėmis priesagomis skaičiai visiškai ar beveik visiškai sutampa. Dar viena smulkmena: nei spausdintame dainyne, nei rankraštiniame palikime nepavyko rasti Ambrazo pateikto deminutyvo su priesaga -al-.

Apibendrinant konstatuotina, kad deminutyvinių daiktavardžio formų su interdialektinėmis ir dialektinėmis priesagomis pavartojimai beveik sudaro pusiausvyrą (keliais procentais dažnesnės yra antrosios formos)¹⁵. Tarp interdialektinių priesagų vyrauja prototipinė -el-/ėl- (apie 42% visų deminutyvinių formų pavartojimų), o pagrindinės dialektinės priesagos yra -at-, -yt- ir -už- (RDP 48,5%, RDR 47% visų deminutyvinių formų pavartojimų), šiek tiek persveriančios produktyviausios interdialektinės priesagos -el-/ėl- pavartojimus. Formų su atskiromis minėtomis dialektinėmis deminutyvinėmis priesagomis pavartojimų dažnis šaltiniuose skiriasi nuo 4 iki 8 procentų (RDP dažniausios formos su priesaga -at-, o RDR – su -yt-), tačiau labiausiai į akis krinta neproduktyvių dialektinių priesagų -uk- ir -ik- pavartojimų dažnio skirtumas: RDR formos su šiomis priesagomis yra apie 4 kartus dažnesnės. Jei šiuos skirtumus lėmė ne tik šnektų skirtumai, bet bent iš dalies ir redagavimas, aiškėtų, kurioms dialektinėms priesagoms L. Rėza teikė pirmenybę.

¹⁵ Liaudies dainų ir turbūt apskritai tautosakos kalbai būdingas ir dialektiškumas, ir interdialektiškumas, ypač akivaizdus leksikos lygmenyje. Į tai yra atkreipę dėmesį įvairių tautų tautosakos kalbos tyrėjai, žr. Aleksynas 1971: 273 ir lit.

3. Deminutyvų darybinis „valentingumas“

Abiejuose šaltiniuose daiktavardžiai skiriasi pagal tai, su kiek skirtingų deminutyvų priesagų yra pavartoti. Didžiąją žodžių dalį, RDP daugiau (apie 71%), o RDR mažiau (apie 62%) negu du trečdalius, sudaro lekšemos, vartojamos su viena vienintele priesaga, labai retai pleonastine. Melioratyvai, produktyviausios interdialektinės priesagos *-el-/-ėl-* vediniai, RDP sudaro daugiau nei pusę (57%), o RDR – du trečdalius (apie 66%) tokių daiktavardžių, pvz., RDP: *drusk-el-ė, kas-el-ė, veid-el-is; aužuol-el-is, dovan-el-ė, gilum-el-is, pušyn-el-is*; RDR: *ak-el-ė, bedugn-el-ė, berž-el-is, eglyn-el-is, kamar-el-ė, sirat-el-ė, šon-el-is*. Žodžių, pavartotų tik su vakarų arealo priesagomis *-at-* ir *-už-*, rasta gerokai kukliau, o jų dažnis abiejuose šaltiniuose nevienodas. RDP priesagos *-at-* vediniai (pvz.: *akmen-at-is, dobil-at-is, kamp-at-is, tvor-at-ė*) beveik du kartus, o RDR (pvz.: *eglyn-at-is, prakait-at-is, stikl-at-is*) – beveik aštuonis kartus retesni už *-el-/-ėl-* vedinius. Vienintelės priesagos *-už-* vedinių RDP (pvz.: *alyv-už-ė, krait-už-is, migl-už-ė, prot-už-is, tilt-už-is*) rasta šešis, o RDR (pvz.: *dal-už-ė, galvij-už-is, iškad-už-ė, saul-už-ė*) – daugiau negu keturis kartus mažiau už *-el-/-ėl-* vedinius. Kiti daiktavardžiai, padaryti su vienintelėmis melioratyvinėmis priesagomis *-yt-*, *-(i)uk-*, *-ik-*, *-(i)ut-*, skaičiuojami vienetais (pvz., RDP: *lydek-ytė, raitel-ytis, svainytis; našt-uk-ai, pusryt-uk-ai; puš-ik-ė*; RDR: *vienveid-yt-is, kibir-uk-as, malėj-ik-ė*), kaip ir žodžiai, turintys pleonastines priesagas *-yt-ėl-*, *-uk-ėl-*, *-ul-ėl-*, *-už-at-*, *-už-ėl-*, pvz., RDP: *lopš-yt-ėlis, verš-uk-ėl-is, žiev-ul-ėl-ė, garb-už-ėl-ė, geg-už-ėl-ė, gulb-už-ėl-ė*; RDR: *rykšt-už-at-is, stal-už-ėl-is* (žr. lent. 5 ir 5.1).

Melioratyvų, kurie pavartoti su dviem skirtingomis priesagomis ar jų junginiais, RDP yra kiek mažiau (17,5%), o RDR kiek daugiau (21,8%) nei penktadalis (žr. lent. 5). Abiejuose šaltiniuose apie du trečdalius (RDP 70%, RDR 67%) sudaro arba interdialektinės priesagos *-el-/-ėl-*, arba vakarų arealo priesagų *-at-* bei *-už-* vediniai, pvz., RDP: *kap-el-is/kap-at-is* ← *kapas, sermėg-ėl-ė/sermėg-at-ė* ← *sermėga, ras-el-ė/ras-už-ė* ← *rasa, nakvyn-ėl-ė/nakvyn-už-ė* ← *nakvynė*; RDR: *ašar-ėl-ės/ašar-at-ės* ← *ašaros, dvar-el-is /dvar-at-is* ← *dvaras, trimit-ėl-is/trimit-at-is* ← *trimitas*;

5 lentelė. RDP ir RDR daiktavardžių dažnis pagal prisijungtų skirtingų deminutyvinių priesagų, įskaitant ir pleonastines, skaičių (skaičiais ir procentais)

Žodžiai su viena priesaga			Žodžiai su dviem skirtingomis priesagomis		Žodžiai su trimis skirtingomis priesagomis		Žodžiai su keturiomis skirtingomis priesagomis		Žodžiai su penkiomis skirtingomis priesagomis		Žodžiai su šešiomis skirtingomis priesagomis		Žodžiai su septyniomis skirtingomis priesagomis		Iš viso	
	Sk.	%	Sk.	%	Sk.	%	Sk.	%	Sk.	%	Sk.	%	Sk.	%	Sk.	%
RDP	206	70,8	51	17,5	21	7,3	7	2,4	4	1,4	1	0,3	1	0,3	291	100
RDR	203	63,2	70	21,8	32	10	8	2,5	4	1,2	1	0,3	3	1	321	100

5.1 lentelė. RDP ir RDR daiktavardžiai, pavartoti su viena deminutyvine priesaga (skaičiais ir procentais)

Priesagos	<i>-el-/-ėl-</i>				<i>-at-</i>		<i>-už-</i>		<i>-yt-</i>		<i>-uk-</i>		<i>-ut-</i>		<i>-ik-, -ytėl-, -ukėl-, -ulėl-, -užėl-, -užat-</i>		Iš viso priesa- gų: RDP 11, RDR 12	
Leksemos		Sk.	%	Sk.	%	Sk.	%	Sk.	%	Sk.	%	Sk.	%	Sk.	%	Sk.	%	
	RDP	118	57	49	24	22	11	8	4	2	1	–	–	7	3	206	100	
	RDR	134	66	17	8	30	15	4	2	9	5	2	1	7	3	203	100	

5.2 lentelė. Daiktavardžiai, pavartoti su dviem skirtingomis deminutyvinėmis priesagomis (skaičiais ir procentais)

Priesagų kombi- nacijos	<i>-el-(-ėl-)/-at-</i>			<i>-el-(-ėl-)/ -už-</i>		<i>-el-(-ėl-)/ -(i)uk-</i>		<i>-at-/-už-</i>		<i>-el-/-yt-</i>		<i>-el-/ -už-ėl-</i>		Įvairios kombi- nacijos		Iš viso kombi- nacijų: RDP ir RDR po 11	
Leksemos		Sk.	%	Sk.	%	Sk.	%	Sk.	%	Sk.	%	Sk.	%	Sk.	%	Sk.	%
	RDP	20	39	16	31	–	–	5	10	2	4	2	4	6	12	51	100
	RDR	21	30	26	37	5	7	5	7	5	7	3	5	5	7	70	100

baln-el-is/baln-už-is ← *balnas*, *kepur-ėl-ė/kepur-už-ė* ← *kepurė*. Melioratyvai su kitokiu dviejų priesagų ar jų junginių pasirinkimu skaičiuojami vienetais: RDP penki su vakarų arealo priesagomis *-at-/-už-* (pvz.: *sod-at-is/sod-už-is* ← *sodas*, *vind-at-is/vind-už-is* ← *vindas*, *lelij-at-ė/lelij-už-ė* ← *lelija*), po du su priesagomis *-el-/-yt-* (*žent-el-is/žent-yt-is*, *žvirbl-el-is/žvirbl-yt-is*) ir *-el-/-už-ėl-* (*kaln-el-is/kaln-už-ėl-is*, *lap-el-is/lap-už-ėl-is*) ir po vieną su šešiomis įvairiomis priesagų ar jų junginių kombinacijomis, t. y. 1) *-ėl-/-ut-* (*vargdien-ėl-ė/vargdien-ut-ė*), 2) *-el-/-at-ėl-* (*liep-el-ė/liep-at-ėl-ė*), 3) *-at-/-yt-* (*pajuodak-at-ė/pajuodak-yt-ė*), 4) *-at-/-yt-ėl-* (*žvej-at-is/žvej-yt-ėl-is*), 5) *-ut-/-uk-* (*al-ut-is/al-uk-as*) ir 6) *-ut-/-už-* (*tėt-ut-is/tėt-už-is*). RDR rasta po penkis melioratyvus arba su interdialektine priesaga *-el-/-ėl-*, arba su vakarų arealo priesagomis *-(i)uk-* bei *-yt-* (pvz.: *lap-el-is/lap-uk-as* ← *lapas*; *vainik-ėl-is/vainik-yt-is* ← *vainikas*), penki dialektinių priesagų *-at-/-už-* vediniai (pvz., *klėt-at-ė/klėt-už-ė* ← *klėtis*), trys su priesagomis *-el-/-ėl-* arba *-už-ėl-* (pvz., *dirv-el-ė/diro-už-ėl-ė*, plg. *dirva*) ir po vieną su penkiomis kitokiomis priesagų kombinacijomis: 1) *-at-/-yt-* (*pajuodak-at-ė/pajuodak-yt-ė* ← *pajuodakė*), 2) *-el-/-yt-ėl-* (*paukšt-el-is/paukšt-yt-ėl-is*, plg. *paukštis*), 3) *-yt-/-yt-ėl-* (*sūn-ytis/sūn-yt-ėl-is*, plg. *sūnus*), 4) *-už-/-uk-* (*svet-užis/svet-uk-as* ← *svetys* (*-čias*), 5) *-už-/-už-ėl-* (*aušr-užė/aušr-už-ė-lė*, plg. *aušra*), žr. lent. 5.2.

Dar mažesnę dalį (apie 7%) sudaro melioratyvai, pavartoti su trimis skirtingomis priesagomis, įskaitant ir pleonastines. Beveik pusė (RDP 47%, RDR 44%) tokių

daiktavardžių yra užfiksuoti tiek su interdialektine priesaga *-el-/ėl-*, tiek su vakarų arealo priesagomis *-at-*, *-už-*, pvz., RDP: *girn-el-ės/girn-at-ės/girn-už-ės*, *piev-el-ė/piev-at-ė/piev-už-ė*, *vainik-ėl-is/vainik-at-is/vainik-už-is*; RDR: *karčiam-ėl-ė/karčiam-at-ė/karčiam-už-ė*, *laiv-el-is/laiv-at-is/laiv-už-is*, *žagr-el-ė/žagr-at-ė/žagr-už-ė*. Tokį pat priesagų rinkinį turi ir RDP daiktavardžiai *giria*, *jūra*, *klėtis*, *naktis*, *ranka*, *šilas* bei *vanduo*, RDP – *artojas*, *flinta*, *giminė*, *marės*, *medis*, *ranka*, *rytas*, *staklės*, *upė*, *žėglis* ir *naktis*. RDP po du atvejus antroji priesaga yra *-yt-* arba pleonastinė *-už-ėl-*: *dukr-el-ė/dukr-yt-ė/dukr-už-ė*, *saul-el-ė/saul-yt-ė/saul-už-ė*; *kard-el-is/kard-už-ėl-is/kard-už-is*, *galv-el-ė/galv-už-ėl-ė/galv-už-ė*. RDR pirmoji kombinacija būdinga vienam žodžiui, o antroji – trimis: *tėv-el-is/tėv-yt-is/tėv-už-is*; *kaln-el-is/kaln-už-ėl-is/kaln-už-is*, *liep-el-ė/liep-už-ėl-ė/liep-už-ė*, *žied-el-is/žied-už-ėl-is/žied-už-is*. RDR septyniems žodžiams būdingos ir kitokios trijų priesagų, tarp kurių yra interdialektinė *-el-*, kombinacijos: keturiems – *-el-(-ėl-)/-at-/už-ėl-* (*darbas*, *langas*, *pieva*, *veidas*), trimis – *-el-(-ėl-)/-at-/yt-* (*nėgelka*, *rūta*, *vartai*).

Įvairios kitokios trijų priesagų ir jų junginių kombinacijos būdingos vienam žodžiui: RDP 1) *-el-/at-/yt-* (*paukštis*), 2) *-el-/yt-/yt-ėl-* (*sesė*), 3) *-el-/at-/už-ėl-* (*darbas*) 4) *-el-/at-/už-at-* (*langas*), 5) *-el-/ut-ėl-/už-ėl-* (*šaka*), 6) *-at-/ul-/už-* (*Dievas*), 7) *-yt-/ul-yt-/už-* (*mama*); RDR: 1) *-el-/yt-/už-ėl-* (*žentas*), 2) *-ėl-/uk-/už-* (*žalnierius*), 3) *-ėl-/uk-/už-at-* (*vanduo*), 4) *-at-/iuk-/už-* (*kelias*), 5) *-yt-/už-/yt-ėl-* (*žvejas*), 6) *-ul-/ut-/už-* (*Dievas*), 7) *-už-/už-ėl-/už-yt-* (*tėtis*), žr. lent. 5.3.

Leksemų su keturiomis skirtingomis deminutyvinėmis priesagomis, įskaitant ir pleonastines, RDP rasta septynios (apie 2,4%), RDR – aštuonios (apie 2,5%). RDP tai giminystės terminai *brolis* (*-at-is/-el-is/-yt-is/-yt-ėl-is*) ir *sūnus* (*-el-is/-yt-is/-už-is/-yt-ėl-is*), svarbūs meilės ir vestuvių ritualui žodžiai *rūta* (*-at-ė/-el-ė/-už-ė/-už-at-ė*) ir *žiedas* (*-at-is/-el-is/-už-is/-yt-ėl-is*) bei daiktavardžiai *šaka* (*-at-ė/-el-ė/-ut-ėl-ė/-už-ėl-ė*) ir *vėjas* (*-at-is/-el-is/-už-is/-už-at-is*). RDR, išskyrus sutampantį daiktavardį *šaka* (*-at-ė/-el-ė/-ut-ėl-ė/-už-ėl-ė*), su keturiomis priesagomis užfiksuoti giminystės terminai *mama* (*-el-ė/-yt-ė/-už-ė/-už-yt-ė*) ir *sesė* (*-at-ė/-el-ė/-yt-ė/-už-ė*), svarbūs valstiečių buičiai žodžiai *drobė* (*-at-ė/-el-ė/-už-ė/-už-ėl-ė*) ir *kiemas* (*-at-is/-el-is/-už-is/-už-ėl-is*), žmonių bendravimui – žodis (*-at-is/-el-is/-uk-as-/už-is*),

5.3 lentelė. RDP ir RDR daiktavardžiai su trimis skirtingomis deminutyvinėmis priesagomis

Priesagų kombinacijos	<i>-el-(-ėl-)/-at-/už-</i>			<i>-el-(-ėl-)/-at-/už-ėl-</i>		<i>-el-(-ėl-)/-at-/yt-</i>		<i>-el-(-ėl-)/-už-/yt-</i>		<i>-el-/už-/už-ėl-</i>		Įvairios kombinacijos		Iš viso kombinacijų: RDP 10, RDR 12	
		Sk.	%	Sk.	%	Sk.	%	Sk.	%	Sk.	%	Sk.	%	Sk.	%
Leksemos	RDP	10	47	–	–	–	–	2	10	2	10	7	33	21	100
	RDR	14	44	4	13	3	9	1	3	3	9	7	22	32	100

5.4 lentelė. RDP daiktavardžiai, pavartoti su keturiomis skirtingomis deminutyvinėmis priesagomis

Priesagų kombinacijos	-el-/-at-/-už-/-užat-		-el-/-at-/-yt-/-ytėl-		-el-/-yt-/-ytėl-/-už-		-el-/-at-/-utėl-/-užėl-		-el-/-at-/-už-/-užėl-		-el-/-at-/-ytėl-/-už-		Iš viso kombinacijų: 6	
	Sk.	Žodžiai	Sk.	Žodžiai	Sk.	Žodžiai	Sk.	Žodžiai	Sk.	Žodžiai	Sk.	Žodžiai	Sk.	%
Leksemos	2	rūta, vėjas	1	brolis	1	sūnus	1	šaka	1	upė	1	žiedas	7	2,4

5.5 lentelė. RDR daiktavardžiai, pavartoti su keturiomis skirtingomis deminutyvinėmis priesagomis

Priesagų kombinacijos	-el-/-at-/-už-/-užėl-		-el-/-už-/-užyt-/-užėl-		-el-/-yt-/-už-/-užyt-		-el-/-at-/-utėl-/-užėl-		-el-/-at-/-yt-/-už-		-el-/-at-/-uk-/-už-		Iš viso kombinacijų: 6	
	Sk.	Žodžiai	Sk.	Žodžiai	Sk.	Žodžiai	Sk.	Žodžiai	Sk.	Žodžiai	Sk.	Žodžiai	Sk.	%
Leksemos	3	drobė, kiemas, miestas	1	gegė	1	mama	1	šaka	1	sesė	1	žodis	8	2,5

pasaulėjautai – *gegė* (-el-ė/-už-ė/-už-ėl-ė/-už-yt-ė), taip pat daiktavardis *miestas* (-at-is/-el-is/-už-is/-už-ėl-is). Kaip matyti, žodžių *drobė*, *kiemas* ir *miestas* deminutyvinių priesagų „komplektas“ yra vienodas (žr. lent. 5.4 ir 5.5).

Dar mažiau daiktavardžių, prie kurių segamos penkios skirtingos priesagos – abiejuose šaltiniuose po keturis. Tai taip pat svarbūs šeimos gyvenimui ir meilės temai žodžiai: RDP *motė*/*močia* (-mot-el-ė/mot-yt-ė/*moči-ut-ė*/*mot-už-ė*/*moči-ut-ėl-ė*), *merga* (-at-ė/-yt-ė/-už-ė/-už-ėl-ė/-už-at-ė), *diena* (-at-ė/-el-ė/-už-ė/-už-ėl-ė/-už-at-ė) ir *žirgas* (-at-is/-el-is/-yt-is/-už-is/-už-ėl-is); RDR *dukra* (-el-ė/-yt-ė/-yt-ėl-ė/-už-ė/-už-yt-ė), *uošvis*, *-ė* (-at-/-el-/-yt-/-už-/-už-ėl-), *širdis* ir *diena* (paskutinių žodžių priesagų „komplektas“ vienodas, t. y. -at-ė/-el-ė/-už-ė/-už-at-ė/-už-ėl-ė. Kaip matyti, abiejuose šaltiniuose sutampa tik vienas daiktavardis su visu priesagų pasirinkimu – *diena*. Detaliau apie daiktavardžių gebėjimą prisijungti penkias skirtingas deminutyvines priesagas žr. lent. 5.6 ir 5.7.

Su šešiomis skirtingomis priesagomis RDP rastas daiktavardis *žodis* (-at-is/-uk-as/-el-is/-yt-is/-už-is/-už-ėl-is), o RDR – *žirgas* (-at-is/-el-is/-yt-is/-ut-is/-už-is/-už-ėl-is). Septynias skirtingas priesagas RDP turi leksema *bernas* (-at-is/-el-is/-yt-is/-už-is/-už-at-is/-už-ėl-is/-už-yt-is), o RDR – *bernas*, *brolis* (-at-is/-el-is/-yt-is/-yt-ėl-is/-už-is/-už-ėl-is/-už-yt-is) ir *merga* (-at-ė/-el-ė/-yt-ė/-už-ė/-už-ėl-ė/-už-at-ė/-už-yt-ė), žr. lent. 5.8. Visi žodžiai, t. y. *bernas*, *brolis*, *merga*, *žirgas*, *žodis*, yra reikšmingi meilės ir malonių žmonių santykių temai, tad išskirtinis jų melioratyvinimas yra suprantamas.

5.6 lentelė. RDP daiktavardžiai, pavartoti su penkiomis skirtingomis deminutyvinėmis priesagomis

Priesagų kombinacijos	<i>-el-/at-/už-/užat-/užėl-</i>		<i>-at-/už-/užat-/užėl-/yt-</i>		<i>-el-/yt-/ut-/utėl-/už-</i>		<i>-el-/at-/yt-/už-/užėl-</i>		Iš viso kombinacijų: 4	
	Sk.	Žodžiai	Sk.	Žodžiai	Sk.	Žodžiai	Sk.	Žodžiai	Sk.	%
Leksemos	1	diena	1	merga	1	motė/ močia	1	žirgas	4	1,4

5.7 lentelė. RDR daiktavardžiai, pavartoti su penkiomis skirtingomis deminutyvinėmis priesagomis

Priesagų kombinacijos	<i>-el-/at-/už-/užat-/užėl-</i>		<i>-el-/at-/yt-/už-/užėl-</i>		<i>-el-/yt-/už-/utėl-/užyt-</i>		Iš viso kombinacijų: 3	
	Sk.	Žodžiai	Sk.	Žodžiai	Sk.	Žodžiai	Sk.	%
Leksemos	2	diena, širdis	1	uošvis, -ė	1	dukra	4	1,3

5.8 lentelė. RDR daiktavardžiai, pavartoti su septyniomis skirtingomis deminutyvinėmis priesagomis

Priesagų kombinacijos	<i>-at-/el-/yt-/utėl-/už-/užėl-/užyt-</i>		<i>-at-/el-/yt-/už-/užėl-/užat-/užyt-</i>		Iš viso kombinacijų: 2	
	Sk.	Žodžiai	Sk.	Žodžiai	Sk.	%
Leksemos	2	brolis, bernas	1	merga	3	0,9

Apibendrinant tai, kas buvo sakyta apie priesagų darybinį „valentingumą“, galima konstatuoti, kad didžioji dalis daiktavardžių, ypač RDP, vartojami su vienu dešimtyvine priesaga. Dažniausiai tai produktyviausios interdialektinės priesagos *-el-/ėl-* vediniai, RDP sudarantys daugiau nei pusę, o RDR – du trečdalius tokių daiktavardžių. Žodžių, pavartotų tik su vakarų arealo priesagomis *-at-* ir *-už-*, rasta gerokai mažiau, o jų dažnis abiejuose šaltiniuose nevienodas. Kiti daiktavardžiai, padaryti su vienintelėmis melioratyvinėmis priesagomis *-yt-*, *-(i)uk-*, *-ik-*, *-(i)ut-*, skaičiuojami vienetais. Melioratyvų, kurie pavartoti su dviem skirtingomis priesagomis ar jų junginiais, RDP yra kiek mažiau, o RDR kiek daugiau nei penktadalis. Abiejuose šaltiniuose apie du trečdalius sudaro arba interdialektinės priesagos *-el-/ėl-*, arba vakarų arealo priesagų *-at-* bei *-už-* vediniai. Dar mažesnę dalį (apie 7%) sudaro melioratyvai, pavartoti su trimis skirtingomis priesagomis, įskaitant ir pleonastines. Leksemų, pavartotų su keturiomis–septyniomis skirtingomis deminutyvinėmis priesagomis rasta vienetai. Visi tokie daiktavardžiai (pvz., RDP: bernas,

merga, motė/močia, žirgas, žodis; RDR: *bernas, brolis, merga dukra, uošvis, -ė, širdis, žirgas*) yra susiję su meilės, malonių žmonių santykių, darnaus šeimos gyvenimo ir artimos giminystės temoms.

Išvados

1. Deminutyvinės priesagos tirtuose šaltiniuose ir apskritai liaudies dainose funkcionuoja kaip melioratyvinės. Priesagos *-el/-ėl-* (produktyviausia ir prototipinė), neproduktyvios *-ul-*, *-(i)ut-* ir pleonastinės *-ul-ėl-*, *-(i)ut-ėl-* laikomos interdialektinėmis. Lietuvių tarmių vakarų arealui priskirtinos šios deminutyvinės priesagos: produktyvios ar vidutinio produktyvumo *-a(i)t-*, *-yt-*, *-už-*, vidutinio produktyvumo ar neproduktyvios *-uk-*, *-ik-* f. ir pleonastinės *-už-at-* bei *-už-yt-*. Pasitaiko ir interdialektinių bei dialektinių priesagų junginių. Beveik visais atvejais pleonastines priesagas sudaro dvi morfemos.
2. Tiek RDP, tiek RDR apie du penktadaliai leksemų pavartotos tik deminutyviškai, o daugiau nei penktadalis – ir deminutyviškai, ir nedeminutyviškai. Deminutyvinių formų neturi apie ketvirtadalis leksemų. Taigi, liaudies dainose, kurioms deminutyvai ypač būdingi, jų vedinių daromasi ne iš kiekvieno daiktavardžio.
3. Aiškaus leksinio-semantinio pasiskirstymo tarp deminutyviškai ir nedeminutyviškai vartojamų daiktavardžių nenustatyta, bet tam tikrų polinkių galima įžiūrėti. Tik deminutyviškai linkstama vartoti meilės ir vestuvių tematikos žodžius, artimos giminystės terminus, daiktavardžius, įvardijančius valstiečių buičiai ir materialinei gerovei svarbius dalykus.
4. Didžiąją dalį daiktavardžio formų pavartojimų sudaro deminutyvinės formos. Nustačius kone dešimtadaliu didesnę šių formų pavartojimų dažnį (ang. *token frequency*) archyve saugomose dainose, galima paremti spėjimą, kad atrinktus spaudai dainų tekstus Rėza redagavo.
5. Tarp interdialektinių deminutyvų priesagų vyrauja produktyviausia ir prototipinė *-el/-ėl-*, kurios pavartojimus nežymiai persveria formų su pagrindinėmis dialektinėmis priesagomis *-at-*, *-yt-* ir *-už-* pavartojimai. Formų su atskiromis minėtomis dialektinėmis priesagomis pavartojimų dažnis šaltiniuose skiriasi nežymiai, tuo tarpu formų su neproduktyviomis dialektinėmis priesagomis *-uk-* ir *-ik-* pavartojimai RDR yra apie 4 kartus dažnesni negu RDP. Jei tai lėmė ne tik šnektų skirtumai, bet bent iš dalies ir redagavimas, aiškėtų, kurioms dialektinėms priesagoms L. Rėza teikė pirmenybę.
6. Didžioji dalis daiktavardžių, ypač RDP, yra pavartoti su vienintele deminutyvine priesaga, dažniausiai – interdialektine *-el/-ėl-*. Žodžių, pavartotų tik su vakarų arealo priesagomis *-at-* ar *-už-*, rasta gerokai kukliau, o su *-yt-*, *-(i)uk-*, *-ik-*, *-(i)ut-* – vienetai.
7. Melioratyvų, kurie pavartoti su dviem skirtingomis priesagomis ar jų junginiais, abiejuose šaltiniuose yra apie penktadalis. Dar mažesnę dalį sudaro žodžiai,

pavartoti su trimis skirtingomis priesagomis, o pavartotų su keturiomis–septyniomis skirtingomis deminutyvinėmis priesagomis – vienetai. Tie deminutyvai, kurių darybinis „valentingumas“ didžiausias, yra reikšmingi meilės, malonių žmonių santykių, darnaus šeimos gyvenimo, artimos giminystės temoms, tad išskirtinis jų melioratyvinimas yra suprantamas.

Sutrumpinimai ir sutartiniai ženklai

- a. – amžius
- ang. – anglų, angliškai
- DEM – deminutyvas
- f. – femininum, mot. giminė
- lit. – literatūra
- m. – masculinum, vyr. giminė
- MEL – melioratyvas
- PEJ – pejoratyvas
- plg. – palygink(ime)
- pvz. – pavyzdžiui, pavyzdys
- t./tt. – ir tolimesnis/tolimesni (puslapis/puslapiai ir kt.)
- t. p. – taip pat
- ← – ženklas, rodąs išvestinio žodžio darybinę struktūrą
- / – ženklas, dedamas tarp variantų

Šaltiniai

- Biržiška, Mykolas (red.). 1935. *Liudo Rėzos dainos*. 1. Kaunas: VDU Humanitarinių mokslų fakultetas.
- Biržiška, Mykolas (red.). 1937. *Liudo Rėzos dainos*. 2. Kaunas: VDU Humanitarinių mokslų fakultetas.
- Jovaišas, Albinas (red.). 1964a. *Liudvikas Rėza. Lietuvių liaudies dainos*. 2. Vilnius: Vaga.
- Jurginis, J., Kmitas, B. (red.). 1958. *Liudvikas Rėza. Lietuvių liaudies dainos*. T. 1. Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1958.
- Jurgutis, Vytautas, Kazlauskienė, Bronė (red.). 1983. *Simonas Daukantas. Žemaičių tautosaka*. 1. *Dainos*. Vilnius: Vaga.
- Lebedys, Jurgis (red.). 1954. *Simonas Stanevičius. Dainos žemaičių*. Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla.
- Rhesa, L. J. 1825. *Dainos, oder litthauische Volkslieder*. Königsberg: Druck und Verlag der Hartungschens Hofbuchdruckerei. Žiūrėta: L. J. Rhesa, *Dainos oder Litthauische Volkslieder gesammelt, übersetzt und mit gegenüberstehendem Urtext herausgegeben. Nebst einer Abhandlung über die litthauischen Volksgedichte*, Hartung, Königsberg, 1825 : L. J. Rhesa (1776–1840) : Free Download, Borrow, and Streaming : Internet Archive

Literatūra

- Aleksaitė, Agnė. 2022. *Lietuvių kalbos naujažodžių daryba (2011–2019 m. naujažodžių duomenyno pagrindu)*. Humanitarinių mokslų daktaro disertacija. Lietuvių kalbos institutas.
- Aleksynas, Kostas. 1971. Lietuvių liaudies dainų kalbinės stilistinės ypatybės. *Literatūra ir kalba* 11: 7–300.

- Ambrazas, Saulius. 2000. *Daiktavardžių darybos raida. 2. Lietuvių kalbos vardažodiniai vediniai*. Vilnius: MELI.
- Citavičiūtė, Liucija. 2018. Prūsijos lietuvių dainų rinkimo, tyrimo ir publikavimo pradžia. Citavičiūtė, Liucija (red.). *Martynas Liudvikas Rėza. Raštai. 5. Prūsijos lietuvių dainos*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 17–52.
- Dressler, Wolfgang U., Lavinia M. Barbaresi. 1994. *Morphopragmatics. Diminutives and Intensifiers in Italian, German, and other languages*. Berlin: de Gruyter.
- Jovaišas, Albinas. 1964b. Lietuvių liaudies dainos L. Rėzos archyvine palikime. Jovaišas 1964a, 5–20.
- Kabašinskaitė, Birutė (red.). 2013. *Frydrichas Kuršaitis. Lietuvių kalbos gramatika (1876)*. Iš vok. k. vertė A. Tekorius. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Kurschat, Friedrich. 1876. *Grammatik der litauischen Sprache*. Halle: Verlag der Buchhandlung des Waisenhauses. Žiūrėta: Grammatik der litauischen Sprache von Dr. Friedrich Kurschat, Professor zu Königsberg i. Pr. – 1876. – XXIV, 476 p., 1 žml. lap. | epaveldas.lt
- Morkūnas, Kazys (red.). 1991. *Lietuvių kalbos atlasas. 3. Morfologija*. Vilnius: Mokslas.
- Nesselmann, Georg H. F. *Litauische Volkslieder*. 1853. Berlin: Ferd. Dümlers Verlagsbuchhandlung. Žiūrėta: Litauische Volkslieder : Georg Heinrich Ferdinand Nesselmann : Free Download, Borrow, and Streaming : Internet Archive
- Pakerys, Jurgis, Agnė Navickaitė-Klišauskienė, Virginijus Dadurkevičius. 2025. Productivity of Denominal and Deadjectival Suffixal Nouns in the Joint Corpus of Lithuanian. *Baltistica* 60(1), 75–94.
- Rhesa, Ludwig. 1809. *Prutena, oder preussische Volkslieder und andere vaterländische Dichtungen*. Königsberg: Gedruckt bei Heinrich Degen. Žiūrėta: Prutena; oder, preussische Volkslieder, und andere vaterländische Dichtungen... : Ludwik Jan Rhesa , Ludwig Rhesa : Free Download, Borrow, and Streaming : Internet Archive
- Sinkevičius, Rokas. 2024. Ažuolo krauju apšlakstytų herojaus drabužių motyvas latvių mitologinėse dainose ir Martyno Liudviko Rėzos dainoje „Aušrinė“. *Tautosakos darbai* 67, 33–52.
- Urbutis, Vincas. 1965. Deminutyvai. Ulvydas, Kazys (red.). *Lietuvių kalbos gramatika. 1. Fonetika ir morfologija*. Vilnius: Mintis: 253–288.

Bonifacas Stundžia
 Baltistikos katedra
 Vilniaus universitetas
 Universiteto g. 3, LT-01513 Vilnius, Lietuva
 bonifacas.stundzia@flf.vu.lt

DEMINUTĪVI LUDVIKA RĒZAS DZIESMU KRĀJUMĀ (1825) UN VIŅA ROKRAKSTU ARHĪVĀ

Bonifacas STUNDŽIA

Rakstā analizēti deminutīvi (precīzāk — melioratīvi) L. Rēzas izdoto tautasdziesmu krājuma (RDP, 1825) un viņa rokrakstu (RDR) tekstos. Pētījums atklāja šādus galvenos likumsakarību tipus:

1. Deminutīvu sufiksu funkcija aplūkotajos avotos — tāpat kā tautasdziesmās kopumā — pārsvarā ir melioratīva. Par interdialektāliem uzskatāmi sufiksi *-el-/-ēl-* (visproduktīvākais un prototipiskais), neproduktīvais *-ul-*, *-(i)ut-*, kā arī pleonastiskie *-ul-ēl-*, *-(i)ut-ēl-*. Rietumlietuviešu izloksnēm raksturīgi sufiksi: produktīvie vai daļēji produktīvie *-a(i)t-*, *-yt-*, *-už-*, daļēji produktīvie vai neproduktīvie *-uk-*, *-ik-* (f.), kā arī pleonastiskie *-už-at-* un *-už-yt-*. Tekstos sastopamas arī interdialektālu un dialektālu sufiksu kombinācijas.
2. Gan RDP, gan RDR apmēram divas piektdaļas leksēmu lietotas tikai deminutīva formā, bet vairāk nekā viena piektdaļa — gan deminutīva, gan nedeminutīva formā. Apmēram ceturtdaļai leksēmu deminutīvu nav. Tātad — pat tautasdziesmās, kur deminutīvi ir ļoti bieži, tie netiek darināti no visiem lietvārdiem.
3. Skaidra leksiski semantiska sadalījuma starp deminutīvajiem un nedeminutīvajiem lietvārdiem nav, tomēr vērojamas tendences. Pārsvarā tikai deminutīva formā lietojama mīlestības un laulību tematikas leksika, tuvas radniecības apzīmējumi, kā arī zemnieku sadzīvei un labklājībai nozīmīgas lietas.
4. Lielākā daļa lietvārdu formu tekstos ir deminutīvas. Konstatējot, ka to faktiskais lietojuma biežums arhīvā glabātajās dziesmās ir par 9% lielāks, var pieņemt, ka Rēza tekstus pirms publicēšanas rediģējis, atsevišķos gadījumos aizstājot deminutīva formas ar nedeminutīvām.
5. Starp interdialektālajiem sufiksiem pārsvarā ir prototipiskais *-el-/-ēl-*, bet galveno dialektālo sufiksu *-at-*, *-yt-* un *-už-* lietojums kopumā nedaudz pārsniedz formu ar *-el-/-ēl-* lietojumu. Līdz ar to dialektālo un interdialektālo formu proporcija abos avotos ir gandrīz līdzīga. Formu ar minētajiem (daļēji) produktīvajiem dialektālajiem sufiksiem biežums avotos nedaudz atšķiras, savukārt formu ar neproduktīvajiem dialektālajiem sufiksiem *-uk-* un *-ik-* lietojums RDR ir aptuveni četras reizes biežāks nekā RDP. Ja to noteikušas ne tikai dialektālās atšķirības, bet arī rediģēšana, iespējams spriest par to, kuri dialektālie sufiksi L. Rēzam bijuši pieņemamāki.
6. Lielākā daļa lietvārdu, īpaši RDP, lietoti tikai ar vienu deminutīvo sufiksu, visbiežāk interdialektālo *-el-/-ēl-*. Formu, kas lietotas tikai ar rietumlietuviešu areālam raksturīgajiem sufiksiem *-at-* vai *-už-*, ir ievērojami mazāk, bet ar *-yt-*, *-uk-*, *-ik-* — tikai nedaudzas.
7. Deminutīvi, kas darināti ar diviem atšķirīgiem sufiksiem, abos avotos veido apmēram piektdaļu. Vēl mazāk ir leksēmu ar trim dažādiem sufiksiem, bet tikai dažas ar četriem līdz septiņiem atšķirīgiem sufiksiem. Visaugstākās derivatīvās „valences“ deminutīvi pieder mīlestības, labu cilvēku attiecību, saskanīgas ģimenes dzīves un tuvas radniecības leksikai, tādēļ to īpaši izteiktā melioratīvā funkcija ir ļoti saprotama.

SUMMARY

DIMINUTIVES IN LIUDVIKAS RĒZA'S SONG COLLECTION (1825) AND HIS MANUSCRIPT ARCHIVE

Bonifacas STUNDŽIA

The article analyzes the diminutives (more precisely, melioratives) of L. Rēza's printed collection of songs (RDP, 1825) and its manuscripts (RDR). The study revealed the following key patterns:

1. Diminutive suffixes in the sources studied, and in folk songs in general, function as melioratives. The suffixes *-el-/-ėl-* (the most productive and prototypical), the unproductive *-ul-*, *-(i)ut-*, and the pleonastic *-ul-ėl-*, *-(i)ut-ėl-* are considered interdialectal. The following diminutive suffixes can be attributed to the western area of Lithuanian dialects: productive or semi-productive *-a(i)l-*, *-yt-*, *-už-*, semi-productive or unproductive *-uk-*, *-ik-* f., and pleonastic *-už-at-* and *-už-yt-*. Interdialectal and dialectal suffix combinations are also found.
2. In both RDP and RDR, about two-fifths of lexemes are used only in the diminutive form, and more than one-fifth are used in both the diminutive and non-diminutive forms. About a quarter of lexemes do not have diminutive forms. Thus, in folk songs, where diminutives are particularly common, their derivatives are not formed from every noun.
3. No clear lexical-semantic distribution between diminutive and non-diminutive nouns has been established, but certain tendencies can be observed. For example, words related to love and marriage, terms of close kinship, and nouns denoting things important to the daily life and material well-being of peasants tend to be used in the diminutive form.
4. Most of the noun forms used are diminutive forms. Having established that the token frequency of these forms is almost ten times higher in the songs stored in the archive, it can be assumed that Rēza edited the song texts selected for publication, in some cases replacing diminutive forms with non-diminutive ones.
5. Among the interdialectal suffixes, the prototypical *-el-/-ėl-* predominates, while the use of the main dialectal suffixes *-at-*, *-yt-*, and *-už-* slightly outweighs the use of forms with the suffix *-el-/-ėl-*, so the use of forms with dialectal and interdialectal suffixes is almost balanced in both sources. The token frequency of forms with the aforementioned (semi)-productive dialectal suffixes differs slightly in the sources, while the use of forms with the unproductive dialectal suffixes *-uk-* and *-ik-* is about four times more frequent in RDR than in RDP. If this was determined not only by dialectal differences, but at least in part by editing, it would become clear which dialectal suffixes L. Rēza preferred.
6. Most nouns, especially in RDP, are used with a single diminutive suffix, most often interdialectal *-el-/-ėl-*. There are far fewer words used only with the western area suffixes *-at-* or *-už-*, and only a few with *-yt-*, *-uk-*, *-ik-*.
7. About one-fifth of the diminutives used with two different suffixes are found in both sources. An even smaller proportion are words used with three different suffixes, and only a few are used with four to seven different diminutive suffixes. The diminutives with the highest degree of derivational "valency" are related to the themes of love, pleasant human relationships, harmonious family life, and close kinship, so their exceptional meliorative use is understandable.

© Latvijas Universitāte, 2025

Raksts publicēts brīvpieejā saskaņā ar Creative Commons Attiecinājuma-Nekomerciāls 4.0 Starptautisko licenci (CC BY-NC 4.0)

This is an open access article licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY-NC 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>)